

KASTE JA KASVATUS LAPSEN KÄSITTEEN VALOSSA

ERIIKKA JANKKO

Johdanto

Termillä ”lapsi” tarkoitetaan iältään ja kehitysvaiheeltaan lasta ja toisaalta lapseutta ilmaisevaa suhdekäsitettä. Lapsen käsitteen toisistaan poikkeavat perusmerkitykset ohjaavat eri tavoin käsityksiä lapsena ja ihmisenä olemisesta sekä kasvatuksesta ja kasteesta. Tässä artikkelissa tarkastelen, miten lapsikäsitteistön erilaiset käyttötavat ja lapsikäsitteet ohjaavat käsityksiä kasteesta ja kasvatuksesta.

Kastettujen osuus on laskenut Suomessa selvästi 2000-luvulla. Vuonna 2000 Suomessa syntyneistä lapsista 88,7 prosenttia kastettiin Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa, kun vuonna 2020 osuus oli 53,6 prosenttia. Lisäksi evankelis-luterilaisessa kirkossa on vuosittain kastettu noin 1500 alle 1-vuotiasta sen jälkeen, kun heidän nimensä on täytynyt ilmoittaa maistraattiin. Koronaepidemiavuonna 2020 kastettiin 3400 lasta, joiden nimiedot oli jo rekisteröity. Vaikka tämä 7,3 prosenttia lisättäisiin kastettujen osuuteen, kokonaisuudessaan kastettujen lasten osuus laski vuonna 2020 lähes viidellä prosenttiyksiköllä verrattuna vuoteen 2019.¹

Lasten kastamattomuus on yleistynyt Suomessa myös perheissä, joissa vanhemmista toinen tai molemmat kuuluvat Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Vuonna 2019 tehdyssä Kirkon tutkimuskeskuksen kastekyselyssä 75 prosenttia vanhemmista, joiden lasta ei ollut kastettu, ilmoittivat lapsen kastamattomuuden syyksi sen, että he tahtovat lapsen saavan itse päättää kastamisestaan myöhemmin.² Lapsen valinnanvapauden kunnioittaminen heijastuu myös vanhempien käsitykseen uskon- tokasvatuksen antamisesta. Artikkelissa ”Kirkon varhaiskasvatus ja kotien uskonto- kasvatus” raportoitiin helsinkiläisvanhempien keskuudessa tehdyn tutkimuksen tu-

1 Kirkon tilastot; SVT.

2 Salomäki 2019.

loksista, joiden mukaan vanhempien mielestä on tärkeää, että lapsi saa itse päättää, mihin uskoo.³ Suomalaisen uskonnonvapautta koskevan keskustelun painopiste on siirtynyt oikeudesta harjoittaa omaa uskontoa keskusteluun vapaudesta valita oma uskontonsa. Päätelmä valinnanvapauden korostamisesta osoittaa, että uskonnon ei niinkään tulkita olevan merkitykseltään jumalasuhteeseen ja uskonnolliseen yhteisöön ja sen traditioon kiinnittymistä vaan omaksuttava kimppu episteemisiä uskomuksia ja asenteita. Monet vanhemmat päätelevät, että lapsen uskonnonvapaus voidaan turvata parhaiten antamalla lapsen myöhemmin päättää itse uskonnostaan.⁴

Monet lapsensa kasteeseen liittyviä päätöksiä tekevät vanhemmat kuuluvat ikänsä perusteella Y- tai Z-sukupolveen. Tuoreimmassa Kirkon nelivuotiskertomuksessa *Uskonto arjessa ja juhlassa* Y-sukupolvea, eli vuosina 1980–1989 syntyneitä millenniaaleja nimitetään ”yksilöllisen valinnan sukupolveksi” ja vuosina 1990–1999 syntyneitä z-sukupolvea ”epävarmuuden sukupolveksi”.⁵ Yksilöllisiä valintoja arvostavan ja epävarmuutta kokevan sukupolven sosiaalinen todellisuus tulee ottaa vakavasti kaste- ja katsomuskeskustelussa. Pysin kuitenkin tässä artikkelissa osoittamaan, miten kirkon normatiivisten tekstien lapsikäsitteistö ja lapsikäsitteiset voivat haastaa yksilöllisen valinnan ylikorostumista ja lisätä ihmisten keskinäistä yhteenkuuluvuutta.

Lapsen käsitteen käyttötavat ohjaavat puhetta ihmisestä

Termin ”lapsi” perusmerkitysten käyttötavat poikkeavat toisistaan loogisesti. Nykykeskustelussa lapsen käsitteen käyttötavat ovat kaventuneet lähinnä puheeksi iältään ja kehitysvaiheeltaan lapsista. Yksi syy on, että *Yleissopimus lapsen oikeuksista* velvoittaa tarkoittamaan lapsella kaikkia alle 18-vuotiaita henkilöitä.⁶ Ikään perustuvan määritelmän nojalla *lapsuus* ulottuu lapsen syntymästä täysi-ikäisyyden saavuttamiseen 18 vuoden iässä. Ikä- ja kehityskäsitteistön valossa lapsi on aikuisiin nähden vajaavaltainen ja vielä kehitysvaiheessa oleva arkkityyppinen ”toinen”.⁷ Ajattelu heijastelee edelleen Välimeren kulttuurin antiikin ihmiskuvaa, jossa vapaa, terve, aikuinen mies edusti ihmisyyden ihannetta, johon naisten, lasten ja orjien vajavuuksia verrattiin.⁸ Ikään ja kehitysvaiheeseen perustuva epäsymmetrinen asetelma vaikuttaa keskusteluun ihmiskäsityksestä sekä lapsen hyvien mahdol-

3 Lattu & Kilpeläinen & Innanen 2020, 154.

4 Jankko 2019, 22.

5 Ketola 2020, 14–15.

6 Yleissopimus lapsen oikeuksista, 1:1 artikla.

7 Hendrick 2009, 99.

8 Wiedemann 1989, 19; Bakke 2009, 22.

listamisesta ja turvaamisesta. Lapsen käsitteen ikää ja kehitysvaihetta kuvaava merkitys korostaa jatkuvan oppimisen ihannetta ja lapsen oikeuksien sopimusvelvoitetta tukemaan lapsen kokonaisvaltaista kehitystä.⁹ Suotuisassa tilanteessa kehittyminen ihanne on yksilön kannalta myönteinen, sillä kyvykkyyksien lisääntymisen mahdollistaa valinnanvapautta sekä omien intressien ja tavoitteiden saavuttamista. Riskinä kuitenkin on, että vajaavaltaisina ei-aikuisina lapset joutuvat toisuuksiksi ja siten lapsena oleminen on kartettavaa. Mitattavissa olevan kehityksen ja kyvykkyyksiin viittaavan puheen korostuessa vakiintuu samalla hierarkioita, joihin lapsen, nuoren ja ihmisen arvonannon (*esteem*) katsotaan perustuvan.¹⁰ Jatkuvan kehityksen sijaan laadullisiin ominaisuuksiin perustuva hierarkia voi synnyttää syrjäytymistä ja osattomuutta. Tuleekin muistaa, että arvonto (*esteem*) on ainoastaan yksi persoonan tunnustamisen ulottuvuus kunnioituksen (*respect*) ja rakkauden (*love*) ohella.¹¹

Toiselta perusmerkitykseltään termi ”lapsi” on suhdekäsite, joka ilmaisee, kenen tai keiden lapsi ihminen on. Kysymyksellä ”Kenen lapsi?” paljastuu lapsen relaatio suhteessa vanhempaansa tai vanhemmuuden edustajiin biologisella, sosiaalisella ja psykologisella tasolla. *Lapseus* on pysyvä tosiasia, sillä jokainen ihminen on jonkun lapsi, eikä kukaan voi tulla ihmiseksi syntymättä jonkun lapseksi. Näin lapseus suhteena on kaikille ihmisille pysyvää ja yhteistä. Geneettis-biologinen tosiasia liittyy ihmisen sukupolvien ketjuun. Lapseuden sosiaalisella tasolla saatu rakkaus, hoiva ja kasvatustapa ovat lapselle annettuja välttämättömiä elämää ja kehitystä mahdollistavia ehtoja. Yhteistä kaikille vastasyntyneille on, ettei kukaan ole voinut valita, kenen biologiseksi lapseksi hän syntyy tai millaisiin sosiaalisiin suhteisiin hänet otetaan vastaan. Ihmiselämän välttämättömät ehdot ovat lahjoitettuja ja annettuja. Psykologisella lapseuden tasolla lapsi vastaa biologisella ja sosiaalisella tasolla saamiinsa lahjoihin, kun hän ottaa ne käyttöön ja tunnustautuu lapseksi.¹²

Kolmanneksi termiä ”lapsi” käytetään lukuisissa metaforamerkityksissä, jotka voidaan luokitella sen mukaisesti, perustuvatko ne lapsuuden ikä- ja kehityskäsitteistöön vai lapseuden suhdekäsitteistöön. Lapsimetaforien avulla rakennetaan yksilö- ja yhteisöidentiteettiä ja ohjataan toimijuusihanteita.¹³

Lapsen käsitteen perusmerkitykset ohjaavat eri tavoin kasvatustieteen perusolemuksia. Keskeinen kysymys onkin, nähdäänkö kasvatustieteen ensisijaisesti yksilön kehitystä mahdollistavana prosessina vai suhde- ja verkostotasolla mahdollistavana lahjojen vaihtamisen ja omaksumisen vastavuoroisena prosessina. Lapseuden

9 CRC/GC, 14, 2013.

10 Jankko 2019, 42–48; 69–75; 88.

11 Koskinen 2017, 29–33.

12 Jankko 2019, 35–37; 92–105; 244.

13 Jankko 2019, 112–125; 221–233.

suhdemerkitys purkaa valinnanvapauden ylikorostumista ja ohjaa tunnistamaan ja tunnustamaan jokaisen ihmisen olemuksellinen, sosiaalinen ja psykologinen keskinäisriippuvuus.¹⁴

Lapseutta tarkoittavalla termillä ”die Kindschaft” (ruots. *barnaskap*) on teologinen tausta, sillä Martin Luther otti termin käyttöön Raamatun käännöstyössään vuonna 1522. Alkuperäisessä kontekstissaan termillä ”die Kindschaft” viitataan jakene Ef. 1:5 saksankielisessä käännöksessä Jumalan ja lunastettujen ihmisten väliseen suhteeseen.¹⁵ Termi on käsitteellinen innovaatio, jonka avulla voidaan erottaa toisistaan lapsen ikä- ja kehitysvaiheeseen ja suhteessa olemiseen viittaavan käsitteistön logiikka. Lapseuden käsitteellinen merkitys taas purkaa eettisellä tasolla ikään ja sukupuoleen viittaavan hierarkian ihmissuhteissa. Teologisella tasolla lapseuden merkitys ilmaisee, mihin ihmisen ja Jumalan välinen suhde perustuu. Koska jokainen ihminen on jonkun lapsi, termi ”lapseus” mahdollistaa inklusiivista ihmisten yhteenkuuluvuutta.¹⁶ Lapseuden suhdemerkitys on tulkinta-avain myös monissa lasten kaltaisuuden ihanteen luterilaisissa tulkinnoissa.¹⁷

Lapsena olemisen suhdemerkitystä ilmaiseva termi ”lapseus” kuitenkin puuttuu monista sanakirjoista ja esimerkiksi englannin kielessä termi ”childship” ei ole vakiintuneessa käytössä.¹⁸ Suhdemerkityksen kaventuminen lapsena olemisen arki ajattelusta uhkaa murentaa jaettua ymmärrystä siitä, mitä kasteen ja kasvatuksen syvälliset merkitykset ovat. Vaikuttaa siltä, että tällä hetkellä aikuis- ja yksilökeskeinen ihmiskuva ja yksilön valinnanvapautta korostavat ihanteet haastavat käsityksiä lasten kasteen ja uskonnollisen tai katsomuksellisen kasvatuksen oikeutuksesta.

Tutkimustehtävä ja sen toteuttaminen

Tämän artikkelin tarkoituksena on selvittää, miten lapsikäsitteistön erilaiset käyttötavat ohjaavat käsityksiä kasteesta ja kasvatuksesta. Artikkelin jatkaa väitöstutkimuksessani *Lapsi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa* tutkimani aihepiiriä. Väitöstutkimuksessani analysoin, mitä lapsena oleminen ja lasten kaltaisuus ovat kirkon tunnustusta ja toimintaa ohjaavien normatiivisten tekstien valossa. Tutkimustehtävän toteuttamiseksi rakensin käsitteanalyttisen työkalun lapsikäsitteistön ja lapsikäsitteiden analyysiä varten.¹⁹ Tässä artikkelissa hyödynnän lapsikäsitteistön ana-

14 Jankko 2019, 4; 245–246. Ks. Hallamaa 2017, 244–255.

15 Luther 1522/46, 193.

16 Jankko 2019, 4; 121; 125–127; 218. Lapseuden ihanne on veljeyden (ransk. *fraternité*, engl. *brotherhood*) ihannetta inklusiivisempi.

17 Jankko 2019, 237; 243; 246–249.

18 Jankko 2019, 246.

19 Jankko 2019, 27–38; 241–251.

---

lyysityökalua ja tarkastelen, miten lapsikäsitteistön erilaiset käyttötavat ja lapsikäsitteykset ohjaavat käsityksiä kasteesta ja kasvatuksesta.

Termin ”lapsi” toisistaan poikkeavien perusmerkitysten ja toimintalogiikan valossa voidaan selkeyttää ja rikastuttaa keskustelua lapsesta, lapsen kasteesta ja kasvatuksesta sekä niihin parhaillaan liittyvästä valinnanvapauskeskustelusta. Käsitteellisesti ja sisällöllisesti rikkaamman sekä selkeämmän keskustelun avulla voidaan parantaa lapsena olemisen arvoa ja iältään lasten hyväksyvää tunnustamista. Tässä artikkelissa nostan esiin lapsikäsitteistön sivuutettuja käyttötapoja. Niiden avulla väitän, että luterilaisen kasteteologian ja kasvatuskäsityksen ymmärtäminen edellyttää sekä lapsen että lahjan käsitteiden käyttötapojen rikastuttamista ja tarkentamista.

Hyödynnän Jaana Hallamaan kirjassaan *Yhdessä toimimisen etiikka* esittämää teoriaa, jonka mukaan hyvän tekeminen on hyvän lahjoittamista toiselle ihmiselle. Hallamaan mukaan lahjaa voidaan pitää ihmisyyden perustana, sillä ihmiseksi syntyminen, kasvaminen ja kehittyminen riippuvat siitä, mitä toiset lahjoittavat, antavat ja tekevät toisten hyväksi.²⁰ Teologisella tasolla luterilaiseen jumalakuvaan puolestaan kuuluu perusoletus, että olemukseltaan hyvä Jumala on kaiken hyvän lahjoittaja ja että Jumala antaa lahjojaan toisten ihmisten välityksellä.²¹ Seuraan G. H. von Wrightin tulkintatapaa, että sanan ”hyvä” (saks. *das Wohl*) käyttöön sisältyy hyvän muunnelmat. Lisään uskonnolliset hyvän muunnelmat von Wrightin jaotteluun ihmisen hyvistä.²² Niinpä tarkastelen lapsen kastetta ja kasvatusta hyvän lahjoittamisen näkökulmasta ja kysyn, mihin lapsen kaste ja kasvatusta hyvän lahjoittamisena perustuvat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tunnustusta ja toimintaa ohjaavien tekstien mukaan. Omassa tutkimuksessani sovelsin Hallamaan teoriaa ja tarkastelin, miten iältään lasten erityisyys tulee ottaa huomioon lapsen hyvien tavoittelussa ja turvaamisessa.²³ Perustava kysymys onkin, miten lapsikäsitteistön erilaiset käyttötavat vaikuttavat iältään lapsen tunnustamiseen persoonana ja toimijana. Ne vaikuttavat olennaisesti käsityksiin kasteesta ja kasvatuksesta. Lapsikäsitteistön käyttötavat vaikuttavat myös siihen, kenen katsotaan olevan oikeutettu valitsemaan ja arvioimaan sitä, mikä on lapselle hyvää ja onko olemassa jotakin sellaista lapsen perustavaa hyvää, mikä ei ole yksilön valittavissa olevaa.

---

20 Hallamaa 2017, 244.

21 Tunnustuskirjat, 336–337; BSELK 938–939.

22 Von Wright 2001, luku V, Ihmisen hyvä 147–188. Jankko 2019, 167, 177.

23 Jankko 2019, 167–210.

Valinnanvapaus haastaa lahjan käsitettä

Selkeyttäakseni luterilaista kasteteologiaa ja kasvatusajattelua otan apukäsitteeksi lahjan käsitteen. Lahjan teologiaa ja filosofiaa on viime aikoina tutkittu runsaasti.²⁴ Lahjan käsitettä voidaan hyödyntää keskustelussa kasteesta ja kasvatuksesta etenkin, kun kaste ja kasvatus tulkitaan hyvän lahjoittamiseksi. Teologisen ajattelun selkeyden kannalta on kuitenkin pulmallista, että sekä lapsen että lahjan käsitteiden käyttömerkitykset ovat kaventuneet ja muuttuneet merkittävästi arkiajattelussa ja ammattikeskustelussa. Oletus valinnanvapaudesta haastaa lahjan logiikan perusteita ja käsityksiä lapsista ja lapsen hyvien edistämisen keinoista. Lahjan antamisen ja lahjan vastaanottamisen prosessi on muovautunut merkittävästi yksilö- ja kulutuskeskeisen kulttuurin keskellä.

Lahjan käsitteellisenä ehtona on, että on olemassa lahjan antaja (A), joka lahjoittaa jotakin eli lahjan (B) sen vastaanottajalle (C) ja lahjan saajan tulee tunnustaa lahjaksi se, mitä hän on ottanut vastaan. Tällöin lahjan antajan ja lahjan saajan välille syntyy suhde.²⁵ Lisäksi voidaan erotella lahjoittamistoiminnan edunsaaja (D).²⁶ Määritelmällisesti lahja on vastikkeeton, sillä muuten se ei ole lahja.²⁷ Uudet sosiaaliset käytännöt kuitenkin murentavat lahjan logiikan perusmallia: kirjeessä joulupukille ja häälahjatoivelistassa määritellään jo etukäteen, mitä lahjan saaja tunnustaa lahjaksi. Toivelistalta löytymättömän lahjan antamiseen liittyy riski, ettei sitä tunnusteta lahjaksi ottamalla lahja käyttöön ja vastaamalla siihen ”kiitos”. Valinnanvapauden ihanne ohjaa myös lahjoittamistoimintaa.

Keskustelu lapsikasteen ja uskonnollisen kasvatuksen oikeutuksesta ja uskonnonvapaudesta heijastelee edellisen esimerkin kapeaa tulkintaa lahjasta. Mistä vanhemmat voivat tietää, pitääkö lapsi kastettaan ja kasvatustaan hyvänä lahjana kasvettuaan tietoisesti toimijaksi? Voiko ylipäätään olla olemassa jotakin niin luovuttamaton hyvää lahjaa, että se ylittää valitsemisen kategorian? Luterilaisen tulkinnan mukaan juuri lahjan käsitteen valossa tulkittu kasteteologia ja kasvatusajattelu tarjoavat kenties sivuun jääneen näkökulman vallitsevaan keskusteluun.

Martin Luther tulkitsi kasteen ja kasvatuksen lahjaksi

Hyödynnän seuraavaksi Risto Saarisen kirjassaan *Luther and the Gift* analysoimaa Martin Lutherin tulkintaa lahjan käsitteestä ja sovellan sitä luterilaiseen tulkintaan

24 Ks. esim. Hallamaa 2017, 239–255; Mauss 1990; Raunio 2018; Saarinen 2004; 2016; 2017.

25 Hallamaa 2017, 239–242. Saarinen 2004, 1–9.

26 Saarinen 2017, 196–200; 252–253. Raunio 2018, 273.

27 Saarinen 2004, 18.

lapsen kasteesta ja kasvatuksesta. Saarisen mukaan Luther viittaa lahjaan termeillä *Gabe* (engl. *gift*), *Geschenk* (engl. *present*) ja *Wohltat* (engl. *favour/benefit*).²⁸ Suomen kielessä tätä erottelua ei ole, sillä sekä *Gabe* että *Geschenk* käännetään sanalla lahja eikä sanalle *Wohltat* ole suoraa vastinetta. Erottelu olisi luterilaisen kasteteologian ymmärtämisen kannalta hyödyllinen. Lutherin teksteissä *Gabe* on lahja, jossa omistusoikeus ei siirry lahjan saajalle. *Gabe*-lahjan vastaanottaja ei ole voinut vaikuttaa lahjan saantiin, vaan lahja on vastikkeeton ja pyyteetön. Lapsena lahjaksi saatu elämä ja kasteessa vuodatettu Jumalan armo ovat esimerkkejä *Gabe*-lahjasta. Luterilaisen kasvatusajattelun kannalta taas on keskeistä, että renessanssin ja antiikin perinteiden mukaisesti Luther liittyi ajattelussaan traditioon, jonka mukaan myös tieto on *Gabe*, Jumalan lahja. Tieto ei ole kenenkään omaisuutta, vaan se välittyy lahjana, johon vastataan kiitollisuudella ja tiedon käyttöön ottamisella. Koska tieto ei ole omaisuutta, se ei myöskään voi olla taloudellisen hyödyn väline.²⁹ Luterilainen tulkinta tiedosta on ohjannut yhteiskunnallista ihannetta siitä, että hyvien vanhempien tavoin esivallan tehtävä on huolehtia siitä, että kaikki lapset pääsevät kouluun ja siten tasavertaisesti osallisiksi kasvatuksen keinoin lahjoitettavasta tiedosta. Lahjan saatuaan he voivat edelleen lahjoittaa hyvää muille toimiessaan erilaisissa palvelu- ja kutsumustehtävissään.

Eero Huovinen raivasi tietä luterilaiselle lapsiteologiselle argumentoinnille tutkimuksessaan *Fides infantium. Martin Lutherin käsitys lapsen uskosta*.³⁰ Lisäksi Huovinen esitti argumentit kasteen lahjaluonteesta ja lapsen uskosta erityisesti esseekokoelmansa *Baptism, Church and Ecumenism* artikkeleissa “Die unverlierbare Gabe der Taufe in der Theologie Martin Luthers”, “Martin Luthers Lehre vom Kinderglauben: Fides infantium als reale Gabe Gottes und reale Teilhabe an Gott” ja “Fides infantium – fides infusa”.³¹ Huovinen osoittaa, että kysymys lapsen uskosta on keskeinen näkökulma tarkasteltaessa Lutherin vanhurskauttamisoppia ja liittyy Lutherin perustavaan ajatukseen, että sekä lapsen että aikuisen usko on luonteeltaan Jumalan teko ja Jumalan lahja.³² Kasteessa saatava ensimmäinen vanhurskaus (lat. *iustitia prima*) on luonteeltaan vierasta (lat. *aliena*) ihmisen ulkopuolelta tulevaa vanhurskautta, jonka Jumala lahjoittaa ilman ihmisen omaa toimintaa. Tämä vuodatettu usko (lat. *fides infusa*) on Kristus ja kaikki hänen hyvät ominaisuutensa meissä.³³

Väitöskirjassani tulkitsin kirkon tunnustusta ja toimintaa ohjaavien tekstien lapsikäsityksiä lahjan käsitteen avulla ja esitin mallin, miten lapseksi tuleminen on lah-

---

28 Saarinen 2017, 22–24.

29 Raunio 2018, 273. Jankko 2019, 132–134.

30 Huovinen, 1991.

31 Huovinen 2009.

32 Huovinen 2009, 27–30.

33 Huovinen 1991, 35.

jaa sekä ihmisten välisessä todellisuudessa että teologisella tasolla.³⁴ Etenkin Martin Lutherin muotoilemissa Vähässä ja Isossa katekismuksessa lapseksi tulemisen biologisella, sosiaalisella ja psykologisella tasolla on teologinen vastaavuus. Isä meidän -rukouksen ja neljännen käskyn selityksen mukaan lapsen ja vanhempien suhde heijastelee ihmisen ja Jumalan välisen suhteen dynamiikkaa.³⁵

Perustavimmalla tasolla lapseksi syntymisen lahja tarkoittaa olemassa olevaksi oleneksi tulemista. Näkyvässä todellisuudessa lapsi saa syntymän lahjan ja geneettis-biologisen perimänsä biologisilta vanhemmiltaan ja edeltäviltä sukupolvilta. Kukaan ei voi valita ihmisyydelle välttämätöntä olemuksellista perustaa. Se on *lahja* ja välttämätön ehto sosiaaliselle ja psykologiselle lapseuden tasolle. Isossa katekismuksessa tunnustetaan, että ihmisen olemuksellinen alkuperä on Jumalan luovassa työssä. Jumala lahjoittaa vanhempien välityksellä elämän syntyvälle lapselle. Luodut ovat ”väline, joiden kautta Jumala antaa kaiken”.³⁶ Katoavaisuus ja kuolevaisuus kuitenkin sitovat koko luomakuntaa. Kaikkien luotujen tuhonalaisuus on olemuksellinen hätä, josta mitkään inhimilliset ponnistelut eivät voi pelastaa. Katoavaisuuden vastavoimana kasteen olemuksellisella tasolla vuodatettava lahja merkitsee uutta syntymää katoavaisuuden alaisuudesta Jumalan lapseksi:

– – siinä pääsemme kaikesta Perkeleen hirmuvallasta vapaiksi, eroon synnistä, kuolemasta ja helvetistä, elämän lapsiksi ja kaikkien Jumalan aarteiden perillisiksi, Jumalan omiksi lapsiksi ja Kristuksen veljiksi.³⁷

Ilmaus Kristuksen veljiksi tulemisesta osoittaa, ettei inklusiivinen lapseuden käsitteistö ollut vakiintunut Lutherin kaikkiin teksteihin. Englanninkielisessä tunnustuskirjojen laitoksessa Kristuksen sisaruus ”*God’s own children, and brothers and sisters of Christ*”³⁸ ilmaistaan suomenkielistä laitosta inklusiivisemmin. Käännösratkaisut ohjaavat eri tavoin olemuksellista uskonnollista identiteettiä, mutta korostavat yhtenevästi reaalista yhteyttä Jumalaan ja Kristukseen sekä elämään Jumalan yhteydessä.

Yksilön kasteessa saama lahja kiinnittyy yhteisön sosiaaliseen todellisuuteen perheessä, seurakunnassa ja kirkossa. Kasteen hyvät lahjat ovat pienelle lapselle tarjolla vain sillä edellytyksellä, että lapsen vanhemmat, kummit ja kirkko välittävät kasteen sakramentin lapselle. Tämä edellyttää Jumalan lapsina elävän kastettujen yhteisön, eli kirkon tehtävän toteutumista: ”kastakaa – – ja opettakaa” (Matt. 28:19–20). Pieni lapsi ei voi valita kastettaan, vaan se on hänelle välitetty lahja, jossa

34 Jankko 2019, 131–166.

35 Tunnustuskirjat 306, 346–348. BSELK 874–875; 968–974.

36 Tunnustuskirjat 336–337. BSELK 938–939.

37 Tunnustuskirjat 322; BSELK 907.

38 BC, 373.

Jumalan performatiivinen sana veteeen yhdistyessään synnyttää uudelleen. Lapsi ei voi myöskään valita ihmisten välisessä todellisuudessa elämäänsä eikä hyvinvointiaan turvaavaa hoivaa, rakkautta, ravintoa, kasvatusta tai sosiokulttuurista kasvuympäristöä. Ne annetaan hänelle. Elämän olennaisimmat hyvät eivät ole itse valittavissa. Niinpä sosiaalisella tasolla kaste ja kasvatusta kytkeytyvät yhteen. Ilman kristillistä kasvatusta, kristillistä elämäntapaa ja jumalanpalveluselämän vaalimista kastettu ei voi kokea tai saada tietää, kenen lapsi hän ydinolemukseltaan on.³⁹ Ajan sosiaalisen tason lapseudesta voi esittää niinkin, että lapsen saama kasvatusta ohjaa ydinkokemusta siitä, kenen lapseutta lapsen lähiyhteisössä pidetään tärkeimpänä: keneen turvaudun, kenelle puhun, keneltä opin? Teologisella sosiaalisella tasolla kristittyjen lapseuden identiteettiä ja osallisuutta Jumalan lahjoista kuvaa:

Sillä koska me olemme tulleet kristityiksi (Christen) ja meidät on kastettu, meille on annettu Jumalan nimi, niin että meitä kutsutaan Jumalan lapsiksi. Meillä on myös sakramentit, joiden välityksellä Jumala liittää (mit im verleibet; uniti et copulati) meidät yhteyteensä siten, että kaikki mitä hän omistaa, on tarkoitettu meidän käyttöömme.⁴⁰

Psykologinen lapseus merkitsee tunnustautumista niiden lapseksi, joilta on saanut lapseuden lahjan olemuksellisella tai sosiaalisella tasolla. Lapseksi tunnustautuminen on vastaamista lapseksi tunnustamisen lahjaan, jonka ydinajatus on ”Sinä olet minun rakas lapseni”. Psykologinen lapseus on omaksumista, jossa lapseksi tunnustautumiseen kuuluu saatujen lahjojen, kuten hyväksynnän, kasvatuksen, toimintatapojen ja hyväksitysten käyttöön ottaminen. Lutherin neljännen käskyn tulkinnan mukaan lapsen pitäisi voida luottaa siihen, että noudattaessaan vanhempiensa tahtoa hän noudattaa Jumalan tahtoa. Luterilaisissa tunnustuskirjoissa lapsena olemisen hengelliseen ja eettiseen ihanteeseen kuuluu, että lapsi palvelee toisia kotona oppimansa Jumalan tahdon mukaisesti iloiten, kiitollisena ja mielellään. Tämä lapsen kutsumus laajenee perhepiiristä kutsumukseksi palvelulla Jumalaa ja koko maailmaa.⁴¹ Lapseuden teologisella tasolla psykologinen lapseus on kasteen käyttöön ottamista sekä kristillisen kasvatuksen, spiritualiteetin, identiteetin ja toimintatapojen omaksumista. Myös kirkon normatiivisten tekstien lahjat, kuten rikas lapsitekstien valikoima, toimijuusihanteet ja lapsimetatforat ohjaavat psykologista lapseuden identiteettiä ja tapoja tunnustautua lapseksi (esim. Luuk. 6:35; 7:35; Gal. 4:6; Ef. 5:1). Teologisella tasolla lapseksi tunnustautumista voidaan nimittää kilvoitteluksi tai kutsumukseksi.

---

39 Tunnustuskirjat 419. BSELK 1154–1157.

40 Tunnustuskirjat 388. BSELK 1082–1083.

41 Tunnustuskirjat 346–354. BSELK 968–993.

Kasteen kannalta teologinen psykologinen lapseuden taso merkitsee kasteen harjoittamista. Isossa katekismuksessa Luther vastusti kasteen tulkintaa kertaluonteisena tapahtumana. Luther liitti kasteen teologiaan myös katumuksen eli ripin teologian ja käytännöt:

Eläessäsi katumuksessa sinä siis harjoitat kastetta, joka ei ainoastaan julista uutta elämää, vaan myös vaikuttaa sen. Kaste aloittaa sen ja edistää sitä. Kasteessa näet annetaan armo, henki ja voima, jotka nujertavat vanhaa ihmistä, niin että uusi pääsee nousemaan esiin ja vahvistumaan. Siksi kaste pysyy aina voimassa.⁴²

Teologinen lapseksi tunnustautuminen on kasteen harjoittamista ja kasteen lahjojen vastaanottamista joka päivä. Kasteessa lahjoitettava Jumalan armo ja lahjojen runsaus on rakkauden vuodattamista, jota yksilön valinta ei saa aikaan. Lapseuden perustavaa tasoa ei voi valita. Myöskään Jumalan jatkuvaa uudistavaa rakkautta ei voi valita, vaan se saadaan lahjana. Lapseksi tunnustautumiseen voi vaikuttaa ottamalla saadut lahjat käyttöön ihmissuhteissa ja jumalasuhteessa. Valinta ei ole kertaluonteinen, vaan kasteen harjoittamiseen kuuluva psykologinen taso merkitsee kristityn elämässä vastavuoroista prosessia jumalasuhteessa, ihmissuhteissa ja suhteessa luomakuntaan. Niissä yksilö tekee jatkuvasti elämäntapaansa, arvojaan, identiteettiään, vuorovaikutustaan ja toimintaansa koskevia valintoja.

Lapseuden suhdekäsitteen ja lahjan käsitteen avulla myös kristillinen kasvatusta voidaan tulkita kasvatussuhteen prosessiksi, jossa lahjoittamisen ja lahjojen käyttöön ottamisen vastavuoroisuus vahvistavat ihmissuhteita ja jumalasuhdetta. Pie-nellä lapsella on hyvin rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa siihen, millaisten kasvatusta- ja ihmissuhteiden ympäröimänä hän elää. Perustavaan suhdetasoon verrattuna esimerkiksi lapsen omaa uskonnollista kasvatustaan koskevat valinnanvapauden mahdollisuudet ovat kertaluonteisia.

Ajatus vapaudesta valita kaste uhkaa tyypistää kasteen kontingentiksi, kertaluonteiseksi tapahtumaksi. Sen sijaan kasteen tulkinta koko elämää läpäisevänä prosessina, joka jatkuvasti uudistaa elämää, rakkautta ja jumalasuhdetta, haastaa käsitystä lapsen oikeudesta valita vapaasti kaste.

Lapsen käsitteen anti kasteteologialle ja kasteopetukselle

Lapsen käsitteen kaksi peruserkitystä ohjaavat eri tavoin käsitystä ihmisestä, kasteteologiasta ja lasten kasvatuksesta. Ikä- ja kehitysvaihetta korostavaan ajatteluun kuuluu tyypillisesti määrittely siitä, millä ehdoin kasvava lapsi tunnustetaan

42 Tunnustuskirjat 408. BSELK 1130–1131.

osaksi täysi-ikäisten ja -valtaisten yhteisöä. Ikä- ja kehitysvaihetta korostava puhe ohjaa ihmiskuvaa ja kasvatuskäsitystä myös aikuisia koskien. Kehitystä korostavaan puhetapaan kytkeytyy taipumus arvostushierarkioiden rakentumiseen. Kristillinen tulkinta lapsikasteesta on korostanut vastavoimaa kehityshierarkialle: ”joka ei ota Jumalan valtakuntaa vastaan niin kuin lapsi, hän ei sinne pääse” (Mark. 10:13–16). Monet kirkon normatiiviset lapsitekstit kääntävätkin ajatuslogiikan ikä- ja kehityspuheesta suhdepuheeksi. Sanan ”lapsi” suhdetta ilmaiseva merkitys kääntää tarkastelun huomion kyvykkyyksien kartuttamisesta ihmissuhteisiin ja jumalasuhteessa olemisen tapaan. Esimerkiksi Vähän katekismuksen selitys Isä meidän -rukouksen puhuttelumuodosta asettaa lapsen esimerkiksi suhteessa Jumalaan, jotta ”voisimme rukoilla ja häntä pelottomasti ja täysin luottavaisesti niin kuin rakkaat lapset rakasta isäänsä tai vanhempiaan” (lat. *parentibus*).⁴³

Termin ”lapsi” ikä- ja kehitysvaihetta korostava käyttö voi vaarantaa lasten osallisuutta kasteesta ja kristillisestä kasvatuksesta neljästä syystä. Ensinnäkin oletus lapsen vähemmistä kyvykkyyksistä ymmärtää sitä, mikä hänelle on hyväksi, saattaa estää lapsen mahdollisuuksia vaikuttaa hänen positiiviseen uskonnonvapauteensa. Todellinen valinnanvapaus on lapselle tarjolla vasta sitten, kun hänen katsotaan olevan kykenevä tekemään itseään koskevia päätöksiä. Uskonnonvapauten liittyvissä kysymyksissä lapsen mahdollisuudet tulla osalliseksi uskonnollisista hyvistä ovat sidottuja hänen vanhempiensa kykyyn sopia yhdessä lapsen uskonnollisten intressien edistämisestä aina lapsen 18 ikävuoteen saakka.⁴⁴ Toiseksi ikä- ja kehityskäsitteistön ylikorostaminen vaikuttaa lapsen sosiaaliseen asemaan yhteiskunnassa ja uskonnollisessa yhteisössä. Lasten vajaavaltaista asemaa on yritetty korjata kirkossa esimerkiksi velvoitteella lapsivaikutusten arviointiin ja laskemalla seurakuntavaalien äänestysikärajaa 16 vuoteen.⁴⁵ Lasten ehtoolliseen sekä rippikouluun ja konfirmaatioon liittyvissä kysymyksissä seurakuntien käytännöissä esiintyy edelleen horjuvuutta siinä, millä ehdoilla lapset ja nuoret tunnustetaan näkyvästi seurakunnan täysivaltaisina jäseninä ehtoollispöydässä ja jumalanpalveluselämässä. Hengelliseen aikuistumiseen liitetyt konfirmaatio- ja ehtoolliskäytännöt hämärtävät käsitystä jumalasuhteen vaalimisesta, vaikka lapset ovat jo kasteessa saaneet lahjaksi täysimääräisen Jumalan armon ja lapseuden. Kolmanneksi kehitysihanteet voivatkin vääristää teologista ajattelua. Kehitysihanteita korostava ajattelu voi johtaa tulkintaan, että ihminen voi myötämielisyydellään tai täydellistymisellään vaikuttaa pelastukseensa tai kelpaavuuteensa Jumalan edessä. Kyvykkyyksien tuoman itsenäisyyden ja valinnanvapauden korostuessa sekä kasteen että ehtoollisen sakramentin lahjaluonne hämärtyy. Neljänneksi lapsen käsitteen

43 Tunnustuskirjat 306; BSELK 874–875.

44 Usk. vap. laki 1:6 §.

45 KJ 23:3 §; KL 23:12 §.

kehitysvaihetta korostava merkitys ohjaa ajattelemaan, että kasvatuksen tehtävänä on tukea yksilön kehitystä, lisätä kyvykkyyksiä ja tukea itsenäistymistä. Kasteopetuksen ja kristillisen kasvatuksen tulisi kuitenkin mahdollistaa lapseuden suhdetason toteutumista sekä jumalasuhteesta että ihmisten välisissä suhteissa. Teologisella lapseuden sosiaalisella tasolla annettu kristillinen kasvatusta ja siihen vastaaminen kasteen harjoittamisena on sekä eettistä että hengellistä praksista suhteesta lähimmäisiin, luomakuntaan ja Jumalaan.

Ikä- ja kehityskäsitteistön kannalta luterilaiseen lapsena olemisen ihanteeseen kuuluu jatkuvan oppimisen ihanne, jossa kyvykkyyksiä kartutetaan ja samalla tunnustetaan oma keskeneräisyys. Luther tunnusti jäävänsä mielellään lapseksi ja katekismusoppilaaksi.⁴⁶ Luterilaisissa tunnustuskirjoissa lapsena olemiseen kuuluu samanaikaisesti sekä kehityksen että suhteesta olemisen näkökulmat. Lapseuden suhdekäsitettä on kuitenkin viime aikoina hyödynnetty vähän luterilaisessa teologiassa ja kasvatustieteessä.

Luterilaisissa tunnustuskirjoissa termi ”vanhurskaus” (saks. *gerecht / die Gerechtigkeit*) on lapseuden (*die Kindschaft*) ja Jumalan lapseuden lähikäsite.⁴⁷ Kasteessa Jumala lahjoittaa lapselle oman uskon, ja sen vuoksi kastettu lapsi on uskon esikuva. Lapsen käsitteen suhdemerkitykset ja pyyteettömän lahjoittamisen merkitykset avaavat luterilaisen kasteologiaan tarpeellisia näkökulmia. Lapseuden teologinen malli ohjaa tarkastelemaan kastetta ja ehtoollista eli luterilaista sakramenttiteologiaa prosessina eikä kapeasti kertaluontoisena tapahtumana. Luterilaisessa kasteologiassa ydinajatus on, että kasteessa Jumala lahjoittaa ikuisuuteen ulottuvan elämän Jumalan yhteydessä, tunnustaa ihmisen omaksi lapsekseen ja kutsuu harjoittamaan kastetta jatkuvana uudistumisena koko elämän ajan. Kasteen harjoittaminen liittyy yhteen lapseuden eettisen tason ja kristityn kutsumuksen. Lapseuden ihanne ohjaa elämään suhteesta Jumalaan ja suuntautumaan kohti toista ihmistä, sillä jokainen ihminen on osallinen lapseudesta ja siten keskinäisestä sisaruudesta.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa esitin lapsen käsitteen ikään ja kehitysvaiheeseen sekä suhdemerkitykseen viittaavien käytötapojen avulla, miten lapsikäsitteistön käytötavat ohjaavat ja voisivat ohjata käsityksiä kasteesta ja kasvatuksesta. Argumentaatiotieteen hyödynsin lahjan käsitettä. Esitin, että kaste ja kasvatusta voidaan tulkita hyväksi lahjaksi lapselle. Ne lahjoitetaan hänelle vastaavalla tavalla kuin lapsen olennai-

46 Tunnustuskirjat 328. BSELK 916–919.

47 Ks. Jankko 2019, 150–155.

---

simmat hyvät, kuten elämä ja sitä ylläpitävä hoiva, rakkaus ja huolenpito annetaan. Näitä lahjoja lapsi ei voi itse valita. Luterilaisen tunnustuksen mukaan Jumala lahjoittaa lapselle kasteessa äärimmäiset hyvät. Lapsi saa lahjaksi oman uskon, yhteyden Kristukseen, totaalisen hyväksynnän, jota nimitetään vanhurskaudeksi tai Jumalan lapseudeksi, ja siten ikuisuuteen ulottuvan elämän Jumalan yhteydessä.

Vanhempien erityisenä tehtävänä on välittää lapselleen Jumalan hyviä lahjoja ja karttaa sitä, että lapsi jää ilman niitä. Kaste ja kristillinen kasvatusta, joka ohjaa jumalasuhdetta sekä ihmissuhteita, ovat tärkeä osa lapselle lahjoitettavia hyvien moninaisuutta. Lahjoitettavina hyvinä ne vahvistavat suhdetta Jumalaan, ihmisiin ja luomakuntaan. Lapseksi tunnustautumisen psykologinen ja teologinen taso puolestaan merkitsee saatuihin lahjoihin vastaamista ja niiden käyttöön ottamista. Sitä myös valinnanvapaus ja lapseuden eettiset ja hengelliset ihanteet kuuluvat jokapäiväiseen lapsena elämiseen ja kasteen harjoittamiseen.

Tällä puheenvuorolla haastan käyttämään huolellisesti ja rikkaasti lapsen käsitettä sekä pohtimaan, mitä lapsikäsitteistön käyttötavoista seuraa iältään lasten kannalta. Ylikorostuneen lapsen ikä- ja kehityskäsitteistön käyttötapojen riskit, kuten lasten toiseuttaminen ja sivuuttaminen, tulee ottaa vakavasti katsomuskasvatust keskustelussa, teologisessa ajattelussa ja lasten sosiaalisessa todellisuudessa. Lapseuden ihanteen eettiset ja teologiset tulkinnat haastavat tarkastelemaan hyväksytyksiä ja ohjaavat yksilökeskeisyyden sijaan vastavuoroiseen suhteeseen Jumalan, lähimmäisten ja luomakunnan kanssa.

Aikuiskeskeiset kasvatusihanteet tulevat haastetuksi kysymyksellä, mitä jos ihanne lastenkaltaisuudesta on totta. Miten lapsen perustavimmat uskonnolliset hyvät tulisi turvata yhteiskunnassa, jos lapsena olemisen eettinen ja hengellinen merkitys perustuvat vastavuoroisessa suhteessa elämiseen ja toimijuuteen? Hyvän lahjoittamisen ja lapseuden keskinäisriippuvuuden logiikkaan kuuluu se, että jo itselleen lahjoja saaneita toimijoita kutsutaan lahjoittamaan hyviä lahjoja edelleen uusille sukupolville. Niinpä on löydettävä jaettu käsitys siitä, millaisia hyviä jokaiselle lapselle tulee lahjoittaa. Lapsen käsitteen valossa rakkaaksi lapseksi tunnustaminen on lahja, joka ohjaa eettistä ja hengellistä toimintaa. Kirkon toiminnassa kaste välittää Jumalan rakkaaksi lapseksi tunnustamisen ja kasvatusta, lapsen kutsumus sekä hengellisen elämän harjoittaminen ohjaavat elämään lapsena suhteessa Jumalaan, toisiin ihmisiin ja luomakuntaan.

Lapseuden suhdetäsitteistön avulla voidaan vahvistaa inklusiivista yksilö- ja yhteisöidentiteettiä ja ohjata eettisiä ja hengellisiä ihanteita. Lapseksi tunnustamisen ja lapsena tunnustautumisen vastavuoroisen suhde on jatkuva prosessi yksilöiden ja yhteisön kannalta. Eräs lasten kasteeseen liittyvä uskonnonvapauskeskustelun säie onkin, että kasteessa lapsi liitetään myös kirkon jäseneksi ilman, että lapsi saa valita jäsenyyttänsä. Sekä vanhemmilla että lapsella on oikeutettu toive siitä, että yhteisö, johon hänet liitetään, tukee myönteisesti lapsen kasvua sekä tunnustaa

lapsen ja hänen perheensä hyväksyvästi yhteyteensä. Tämä edellyttää jokaisen kirkon jäsenen jatkuvaa kilvoittelua, jotta kirkko näyttäytyy luotettavana, turvallisenä ja rakastavana sosiaalisena verkostona. Lapseuden eettisen ja teologisen tason kietoutuminen yhteen haastavat koko yhteisöä siihen, että lapsen kaste ja kristillinen kasvatus näyttäytyvät hyvänä lapselle ja mahdollistavat lapsen jumalasuhteen ja ihmissuhteiden prosessissa hänelle ja hänen läheisilleen hyvää.

Lähteet ja kirjallisuus

- BC The Book of Concord.
 BSELK Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche, 2014.
 CRC Convention on the Rights of the Child.
 SVT Suomen virallinen tilasto.
 Tunnustuskirjat Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat.
- Bakke, Odd Magnus (2005). *When Children Became People*. The Birth of Childhood in Early Christianity. Translated by Brian McNeil. Minneapolis: Fortress Press.
- BC *The Book of Concord*. The Confessions of the Evangelical Lutheran Church. (2000). Toim. Robert Kolb & Timothy J. Wengert. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- CRC/ GC 14 (2013). Committee on the Rights of the Children: *General comment No. 14* (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). United Nations. Microsoft Word - 2013044186_142042.DOC (ohchr.org) (luettu 22.12.2020).
- BSELK *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche*, (2014). Toim. Dingel, Irene, Bastian Basse, Marion Bechtold-Mayer, Klaus Breuer, Johannes Hund, Robert Kolb, Rafael Kuhnert, Volker Leppin, Christian Peters, Adolf Martin Ritter & Hans-Otto Schneider. Vollständige Neuedition. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG.
- Hallamaa, Jaana (2017). *Yhdessä toimimisen etiikka*. Tallinna: Gaudeamus.
- Hendrick, H. (2009). The evolution of childhood in Western Europe c. 1400–c. 1750.
- The Palgrave handbook of childhood studies*. Toim. Jens Qvortrup, William. A. Corsaro & Michael-Sebastian Honig, M. Hampshire. Great Britain: Palgrave Macmillan. 99–113.
- Huovinen, Eero (1991). Fides Infantium. Martti Lutherin käsitys lapsen uskosta. STKSJ 175. Helsinki.
- Huovinen, Eero (2009). *Baptism, Church and Ecumenism*. Collected Essays. Gesammelte Aufsätze. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft 63. Helsinki.
- Jankko, Eriikka (2019). *Lapsi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Jankko, Eriikka (2020). Lapset ja lapsikäsitteistö haastavat teologisia ja eettisiä ihanteita. Reseptio 2/2020. Kirkkohallituksen ulkoasiain osasto. 83–86.
- Ketola, Kimmo (2020). Uskonto ja kulttuurin muutos. Toim. Hanna Salomäki, Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg. Uskonto arjessa ja juhlassa. Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2016–2019. KTK 134. 12–44.
- Kirkon tilastot. Kirkon tilastopalvelut (kirkon-tilastot.fi) (luettu 2.2.2021).

Koskinen, Heikki (2017). Hyväksyvä tunnustaminen – Mitä se on?. *Uskonto ja kamppailu tunnustamisesta*. Toim. Heikki Haara & Ritva Palmén. STKSJ 285. Helsinki. 21–39.

Lattu, Kanerva, Kilpeläinen, Aino-Elina & Innanen, Tapani (2020). Kirkon varhaiskasvatus ja kotien uskontokasvatus. – *Innostava ja kohtaava kasvatus. Kirkon kasvatuksen barometri 2020*. Toim. Jouko Porkka & Minna Valtonen. KTK:n verkkojulkaisuja 65. 137–157.

Luther, Martin (1522). *Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Weimar. Bibel 7. Band, Deutsche Bibel: Episteln und Offenbarung 1522/46.

Mauss, Marcel (1990). *The Gift. The Form and Reason for Exchange in archaic Societies*. New York: W.W. Norton.

Raunio, Antti (2018). "Risto Saarinen: *Luther and the Gift*". Kirjallisuutta – Litteratur. TA 3/2018. 272–275.

Saarinen, Risto (2004). *God and the Gift. An Ecumenical Theology of Giving*. Collegeville, Minnesota: Liturgical Press.

Saarinen, Risto (2016). *Recognition and Religion. A Historical and Systematic Study*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

Saarinen, Risto (2017). *Luther and the Gift*. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 100. Tübingen, Germany: Mohr Siebeck.

Salomäki, Hanna (2019). *Raportti kastekyselystä 2019*. Kirkon tutkimuskeskus 13.3.2019. <https://evl.fi/documents/1327140/40900428/Kasteraportti/80c6a035-88ce-57df-58d0-d01334ab126c>. Viitattu 20.12.2020.

SVT Suomen virallinen tilasto (SVT): Syntyneet [verkkojulkaisu]. ISSN=1798-2391. Helsinki: Tilastokeskus. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/synt/2019/index.html> (luettu 22.1.2021.)

Tunnustuskirjat (2007). *Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat*. Helsinki: Kustannus Oy Arkki.

Von Wright, Georg Henrik (2001). *Hyvän muunnelmat*. Helsinki: Otava.

Wiedemann, Thomas E. J. (1989). *Adults and Children in the Roman Empire*. London: Routledge.

Yleissopimus lapsen oikeuksista (1989). Hyväksytty YK:n yleiskokouksessa 20.11.1989. <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/> (luettu 18.12.2020.)